

Василь Кремень, президент АПН України,
доктор філософських наук, професор, академік АПН України

ІННОВАЦІЙНІСТЬ І ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА – БАГАТСТВО СУСПІЛЬСТВА

Усе частіше й частіше можна почути в нашому суспільстві і прочитати про необхідність впровадження інноваційної моделі розвитку економіки. І це, безумовно, добре. Хоча й недостатньо. Потрібні конкретні дії. І найбільш ефективними вони будуть тоді, коли всі зрозуміють, що інноваційність не зводиться до економічної сфери, вона має значно ширший зміст. Інноваційність охоплює буквально всі сфери життя і, скажу більше, передбачає утвердження відповідного способу життя людини, усього суспільства в цілому. Переконалися, що без цілісного погляду на інноваційність неможливо забезпечити стабільний і ефективний розвиток власне економіки. В суспільній свідомості необхідно утвердити змінність, динамізм змін як адекватну сучасності рису життя, лише через яку держава і може забезпечити сталий розвиток, стабільно конкурентоспроможне й успішне суспільство. І навпаки, консерватизм, незмінність веде до відсталості, виштовхує і окрему людину, і суспільство, та й країну загалом, за межі розвинутих країн. Звідси зрозуміло, що, окрім науки, у забезпеченні інноваційного типу розвитку економіки і суспільства в цілому провідну роль відіграє освіта.

Через освіту ми повинні підготувати інноваційну людину, здатну і бажаючу творити та сприймати зміни, нововведення, зміну технологій, інформації, знань, самих обставин життя. Але для того, щоб готувати людину і суспільство до інноваційного типу життя, необхідно змінити саму освіту. І модернізація освітянської діяльності, що розпочалась у нашій країні декілька років тому згідно з Національною доктриною розвитку освіти, якраз і покликана осучаснити освітянську діяльність з огляду на інноваційність.

Перше. Нам слід змінити спрямованість навчального процесу. Та обставина, що людство вступило в період, коли зміна ідей, технологій,

знань відбувається скоріше, ніж зміна одного людського покоління, означає, що ні в школі, ні в найкращому університеті неможливо навчити людину на все життя. А це означає, що нині недостатньо зосереджувати увагу в школі лише на засвоєнні певної суми знань. Водночас треба домогтися реалізації у ході навчального процесу ще однієї функції – навчити дитину вчитися впродовж життя, самостійно засвоювати нові знання і нову інформацію, виробити потребу в цьому. Людина розумна (*homo sapiens*) у XXI столітті – людина, яка навчається все життя.

І ще одне: слід навчити дитину використовувати засвоєні знання для практичного життя, – як професійного, так і громадського. У такому разі знання перетворюються у безпосередню основу діяльності, що врешті-решт лежить в основі інноваційного розвитку будь-якої сфери.

Тільки таким чином підготовлена людина зможе суб'єктивно забезпечити об'єктивно зумовлений процес інноваційного розвитку.

Саме в процесі переходу до 12-річної освіти Міністерством освіти і науки та Академією педагогічних наук був здійснений перегляд стандартів, навчальних планів і програм для кожного класу 12-річної школи (в цьому році це 6-й клас), видаються нові підручники з тим, щоб реалізувати названі функції.

Друге. Інноваційна модель розвитку вимагає формування особистості, здатної до самостійної і ефективної діяльності. Нам треба переглянути ставлення у навчальному процесі (як і часто в сім'ї, суспільстві) до дитини, щоби сприяти вихованню не сліпо слухняної людини, а особистості, котра діяла б свідомо і самостійно, на основі власного аналізу ситуації, отриманих знань. Тому слід утвердити освіту і виховання, які б ґрунтувалися на шані і повазі до особистості, на розвитку природних здібностей кожної дитини.

З цією метою декілька років тому було введено викладання в початковій школі інтегрованого предмету “Я і Україна”. Не просто навколишній світ, а Я-особистість і мої взаємини з середовищем, як з іншими людьми, колективами, суспільством в цілому, так і з природою. У 5 – 6 класах запроваджено новий предмет “Етика”, також покликаний посилити особистісну орієнтацію навчання. Введено позитивне дванадцятибальне оцінювання, яке має більше заохочувальних, спонукальних можливостей, ніж попереднє, що мало три позитивні оцінки (“3”, “4”, “5”) і дві негативні (“1”, “2”). Відбувається демократизація взаємин учителя і учня тощо.

Водночас багато ще належить зробити. Найбільше турбує ставлення до особистості в суспільстві і сім’ї. Маємо багато прикладів жорстокого поводження з дитиною, нехтування її думкою, позицією, що, безумовно, негативно позначається на становленні особистості.

Третє. Інноваційна діяльність має обов’язково творчий характер. І лише творчо розвинута людина здатна бути інноваційно ефективною. Звідси – необхідність розпізнання і розвитку творчих здібностей кожної дитини. Сучасна освіта повинна бути дитиноцентристською. Але не в значенні уваги до дитини як такої, дитини абстрактної, узагальненої, а до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками.

Слід максимально наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, здібностей та особливостей. На наш погляд, цей принцип має бути визначальним при проведенні будь-яких змін в освіті. Бо саме він дозволить досягти найвищої якості освіти і, що надзвичайно важливо, не всупереч природі кожної дитини, а завдяки її пізнанню й розвитку.

Перехід до нового змісту та 12-річного терміну навчання передбачає утвердження дитиноцентризму. Для цього вже в основній середній школі (5 – 9 класи) передбачено декілька варіантів навчальних планів. Але справді серйозні можливості для подальшого навчання з’являються у старшій школі (10 – 12 класи), де з шести напрямків передбачено понад тридцять варіантів навчальних програм.

У сьогоднішній головне – всебічно підготуватися до профільного навчання, починаючи від створення системи підручників і завершуючи плануванням забезпечення профільного навчання для учнів кожної школи, що особливо складно зробити в сільській місцевості. Нерозв’язаною в країні є проблема виявлення здібностей дитини в ранньому віці. Ця робота поки що не має

системного характеру, часто є фрагментарною. На нашу думку, слід подумати над створенням Інституту обдарованої дитини, який міг би бути в складі Академії педагогічних наук України і займався б розробкою науково обґрунтованих методик виявлення здібностей кожної дитини, бо, як відомо, необдарованих дітей немає, але є нездатність виявити і розкрити талант.

Формування індивідуальної траєкторії набуття знань в університетах передбачено також вимогами Болонського процесу, до якого Україна після кількарічної підготовки та експериментальної роботи приєдналася рік тому. Аналогічні підходи слід відпрацьовувати і в системі профтехосвіти.

Четверте. Успішно функціонувати в інноваційній економіці людина не зможе без відповідної технологічної готовності. Тут надзвичайно важливим, а може, і головним напрямом модернізації освіти є її інформатизація.

Саме інформаційні технології забезпечують учням і студентам вільний доступ до різноманітної інформації, роботу з різними джерелами інформації в інтерактивному режимі, набуття навичок розв’язання різноманітних проблем на основі їх всебічного дослідження і аналізу, здобуття певних знань з різноманітних галузей, одним словом – готують людину до сприйняття та генерації нових ідей.

Виходячи з цього, абсолютно необхідним є забезпечення кожному учневі та студенту доступу до комп’ютера та Інтернету з тим, щоб по закінченні школи він міг працювати з ним. Це складне завдання, але іншого шляху не існує.

Складність лежить у двох площинах. З одного боку, це матеріальна база. Треба зробити все можливе, щоб у 2007 році забезпечити комп’ютерною технікою кожену школу.

Інше завдання ще складніше. Необхідно забезпечити інформатизацію адекватними педагогічними технологіями. А це означає, що слід перепідготувати майже весь педагогічний корпус, створити власний програмний продукт, прокласти інформаційні мережі та багато іншого. За останні роки згідно із підписаною угодою з компанією Інтел, а також завдяки інститутам післядипломної педагогічної освіти, декілька тисяч вчителів набули навичок роботи із комп’ютером, але ж цього явно не досить.

Особливої уваги потребує і вивчення поряд з державною, рідною мовою іноземної мови широкого міжнародного розповсюдження. Інноваційність утверджується в світі, який є все більш глобалізованим. І без уміння спілкуватись з іншими країнами, швидко перебирати кращий

досвід, знання неможливо забезпечити інноваційну економіку в окремій країні, бути конкурентоспроможним. Ось чому чотири роки тому в других класах усіх 21 тис. шкіл було введено вивчення іноземної мови. З 5 класу дванадцятирічної школи передбачено вивчення ще однієї мови.

П'ять. Кадрове супроводження інноваційної економіки неможливе без створення умов для навчання впродовж усього життя. У світі діє тенденція до зниження віку дитини, що вступає в організоване навчання. 6 років – це вік для Європи та інших країн, скажімо, В'єтнаму, коли дитина йде до 1 класу. 12, а то й 13 років навчання – норма для європейських країн. Цей підхід здійснює і Україна.

Оновлюються функції вищої школи. Це сьогодні не тільки підготовка фахівців, як раніше говорили, для народного господарства. Усе більше і більше вища освіта стає обов'язковим етапом у розвитку особистості, вона стала більш масовою і цим самим створюються передумови для інноваційного розвитку, переходу до науково-інформаційних технологій. І тому у визначенні масштабів підготовки фахівців із вищою освітою слід відійти від суто бухгалтерського підходу: стільки-то потрібно і стільки ж готуємо. Необхідно подивитися інакше: є молода людина, що здатна і бажає здобути вищу освіту. Надамо їй таку можливість – і вона стане більш розвиненою особистістю, більш свідомим громадянином. І підготуємо ліпші умови для інноваційного типу розвитку економіки, яка потребує високоосвіченої особистості. Образно кажучи, створимо потужний інтелектуальний гумус, на якому тільки й можуть проростати і бути ефективними інноваційні технології. В останні роки в Україні відбулися суттєві позитивні зміни, значно зросла кількість студентів. П'ять років поспіль зростає державне замовлення на студентів з орієнтацією на підтримку практичних потреб суспільства. І цю тенденцію на збільшення кількості студентів слід підтримувати, знявши будь-які обмеження для молодих людей, котрі хочуть і можуть здобути високу фахову освіту.

На превеликий жаль, в країні не налагоджено систему підвищення кваліфікації. Лише в освіті і медицині вона підтримується у досить пристойних масштабах. У світі ж усе більше робиться наголос на безперервній освіті, зокрема освіті дорослих. Так, у Німеччині одночасно навчається до 40% дорослого населення, у США – до 60%. У 2004 році у США викладачами післядипломної освіти працювали 1 млн. 628 тис. осіб, а у 2014 році їх кількість зростає до 2 млн. 153 тис. осіб,

або на 32,2%. Саме в цьому полягає один із головних ресурсів інноваційного розвитку. Необхідно якомога швидше ухвалити проект закону про освіту дорослих, де було б передбачено створення сучасного механізму функціонування системи підвищення кваліфікації і, взагалі, задоволення освітніх потреб людини впродовж її життя. Проект такого закону розроблено вченими АПН України. Тут велику роль має відігравати і дистанційна освіта, нові кроки щодо впровадження якої робляться і в Україні.

В епіцентрі цих освітянських трансформацій перебуває зміст освіти. В Україні треба створити відкриту й мобільну систему навчально-методичного забезпечення. Зміст освіти, втілений у державних стандартах, навчальних програмах, підручниках та інших методичних ресурсах, має постійно оновлюватися відповідно до потреб кожного конкретного періоду [3].

Забезпечити динамізм змін неможливо без відходу від надмірної централізації у визначенні змісту освіти, яка була традиційною в українській освіті.

Очевидним є і те, що сформувати фахівця, здатного до новачій, обмежившись стінами університету, проблематично, тому інтеграція вищої школи, науки та виробництва є невідворотною вимогою часу. Ознайомлення студента з науковою установою, організацією, підприємством, де він працюватиме, повинно стати нормою, тобто вища школа все більше має переходити на адресну підготовку, як це робиться у світі. Університети готові до цього як з точки зору індивідуалізації навчання, так і з точки зору стимулювання студента. Але, як не прикро, роботодавці лише в окремих випадках розуміють важливість таких підходів. Нині навіть організація виробничої практики є для вищої школи великою проблемою.

Коротко про участь професійно-технічної освіти в інноваційних процесах. За останні роки у цій галузі відбулися певні зміни. Для забезпечення робітничими кадрами високотехнологічних підприємств в Україні створено понад сто вищих професійних училищ, декілька сот професійних ліцеїв, модернізується зміст освіти. Проте динамізм змін у цій системі недостатній. Особливо це стосується матеріально-технічної бази. Необхідно, щоб, з одного боку, держава передбачала кошти на ці цілі в бюджеті, а з іншого – слід забезпечити широку участь роботодавців у створенні сучасної навчальної матеріальної бази. Сьогодні відомі лише поодинокі випадки такого співробітництва, оскільки воно базується не на

чітких економічно-правових механізмах, а на добрій волі керівників підприємств. Без розв'язання цієї проблеми неможливо підготувати кваліфікованого робітника, котрий міг би працювати у сфері інноваційних технологій. Тому розроблення законодавчих механізмів стимулювання участі роботодавців у підготовці кадрів є одним із найважливіших і найневідкладніших завдань.

У цьому аспекті привернуто увагу лише до окремих аспектів модернізації освіти у контексті інноваційної моделі розвитку. Є багато й інших факторів, які впливають на ці процеси, а саме: виховання учнівської молоді через освіту в кожного внутрішньої потреби до сприйняття й генерування інноваційних ідей; запровадження сучасних інформаційних технологій; більш активне входження нашої сфери у міжнародний освітній простір; створення сучасної економіки освіти; вирішення багатьох проблем управління освітянською галуззю; омолодження педагогічного корпусу тощо.

Нині вже недостатньо просто вести мову про стабільність у суспільстві в цілому та в освіті зокрема. Сьогодення вимагає інноваційності й перманентних вмотивованих змін. У цьому запорука як конкурентоспроможності й стабільності суспільства, так і успішності кожного громадянина [2].

Зазначимо, що становлення національної школи пов'язано з переорієнтацією всієї її роботи на національній основі, з наданням пріоритетів загальнолюдським цінностям, національно-культурним традиціям, орієнтацією на реальні потреби нації.

До найважливіших загальнолюдських цінностей, без яких неможливо домогтися прогресу цивілізації, належить широка економічна освіта.

Знання економіки та її законів – це не привілей лише підприємців чи економістів-професіоналів. Уже в найближчий час відчуватиметься потреба в нових кадрах у царині маркетингу, фінансів, менеджменту, кредиту, патентознавства, для яких знання економіки є вкрай необхідним. Перехід України до ринкових відносин вимагає забезпечення економічної грамотності кожного громадянина країни.

Нинішні умови вимагають кардинальних змін у системі економічної освіти. І першочергову роль у цьому повинні відіграти ліцеї, школи, гімназії, які покликані не тільки дати кожному учневі суспільно-необхідний рівень знань, ознайомити з багатством національної культури, різними загальноосвітніми дисциплінами, а й дати учням знання з основ економіки, підприємницької діяльності, менеджменту і маркетингу.

Національна школа покликана формувати в учнів якості майбутніх підприємців, комерсантів, банкірів, фермерів. Економічне навчання в ліцеї, середній школі, гімназії повинно вирішувати такі завдання:

- формувати в учнів загальне розуміння економічних законів сучасного суспільства, необхідності переходу України до ринкової економіки, найважливіших механізмів її регулювання;

- досягнути засвоєння учнями певного рівня знань про ринок (суть, функції, структуру, механізм дії), потреби людини та шляхи їх задоволення, про товари, послуги, гроші та їх обіг, про фінанси і кредит, про зовнішньоекономічні зв'язки України;

- розвивати економічне мислення учнів, формувати любов до природи рідного краю, бережливе ставлення до навколишнього середовища;

- виховувати розумні потреби і негативне ставлення до споживацьких нахилів;

- формувати вміння самостійно набувати, засвоювати і застосовувати економічні знання, розуміти і пояснювати сучасну економічну політику, економічні явища;

- розвивати нахили учнів до вибраної професії і сфери діяльності.

Вивчення основ економіки учнями буде сприяти підготовці молодого покоління до самостійного життя, правильному вибору ними життєвих орієнтацій, формуванню і утвердженню високих моральних цінностей громадянина.

Сучасні умови вимагають від освітян розробки і впровадження у навчальний процес нових підручників і посібників, які б мали на меті дати чітке розуміння і сформувати в учнів базові знання з основ економіки. Особливість цього полягає в тому, що увага звертається на формування і розвиток ринкового господарства. По перше учні випускники школи повинні мати загальні знання і уявлення про економіку, про типи економічних систем та відмінності між ними, про роль економіки в житті людини.

Випускник школи маючи знання із економіки, має змогу зрозуміти суть грошей, грошового обігу, цін, фінансової і банківської системи. Розуміти підприємницьку діяльність основ бізнесу, функціонування підприємств в умовах ринкового господарства.

Оскільки соціальні процеси в економіці відіграють особливу роль, знання з економіки дають розуміння про рівень і якість життя, бюджет сім'ї, політику соціального захисту населення в умовах ринкових перетворень. Вагомі аспекти сучасного навчання учнівської молоді повинні бути присвячені зовнішньоекономічним

